

МИХАЙЛЕНКО В. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ КОМПОЗИЦІЇ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО ТЕКСТУ

У статті розглядаються особливості композиції журналістського тексту, етапи роботи над композицією та її специфіка в журналістських текстах різних жанрів. Окреслено проблеми, які виникають під час роботи на композицією, визначено шляхи їх вирішення для побудови успішного комунікативного акту.

Ключові слова: текст, композиція, жанр, реципієнт, автор, комунікація.

В статье рассматриваются особенности композиции журналистского текста, этапы работы над композицией и ее специфика в журналистских текстах разных жанров. Определены проблемы, возникающие при работе на композицией, указаны пути их решения для построения успешного коммуникативного акта.

Ключевые слова: текст, композиция, жанр, реципиент, автор, коммуникация.

In article features songs journalistic text, stages of work on the composition and its specificity in journalistic texts of different genres. Identified problems that arise when working on composition, are solutions to build a successful communication act.

Keywords: text, composition, genre, recipient, author, communication.

Метою статті є аналіз видів композиції журналістських текстів та етапів роботи над нею, окреслення основних помилок під час вибору композиції та шляхів їх уникнення.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що знання про особливості побудови композиції є необхідними фаховими знаннями для журналістів, які визначають специфіку роботи з текстом.

Об'єктом роботи є публіцистичні тексти.

Предметом статті є композиція журналістських текстів.

Новизна дослідження полягає в тому, що журналістські тексти розглядаються не лише з погляду аналізу їх частин, а й оптимальності їх побудови для успішного комунікативного акту.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно дозволяє сформулювати повніше, точніше й правильніше уявлення про композицію журналістського тексту.

Практичне значення дослідження виявляється у появі нових можливостей для вдосконалення журналістських текстів, що особливо важливо для тих, хто працює з ними.

Композиція конкретного твору може розглядатися в межах його теми. Фактично композиція є змістовою структурою конкретної теми.

Як правило, текст має композицію, що складається з констатуючої й деталізуючої частин, така композиція зазвичай тільки частково представляє зміст тексту, оскільки текст здебільшого є багатотемним утворенням, тоді він фактично має кілька різнотемних композиційних структур, що, безперечно, не є бажаним явищем. На рівні перцепції композиція твору в межах певної теми буде сприйнята за тієї умови, якщо тема буде виділена реципієнтом.

Вибір доцільної композиції журналістського тексту – це запорука зрозумілості, правильної організації й ефективності комунікативного акту. Цей вибір цілком залежить від автора й мотивується перш за все жанровими особливостями твору. Підставою для адекватного сприймання тексту є однорідність змістових частин, які складають окремі компоненти змісту й смислу, та зв'язки (логічні), що виявляються між цими частинами й створюють цілісність твору. Композиція твору формально реалізується через архітектонічні елементи, але вони зумовлені загальним членуванням змісту й лише відображають відношення, що існують в зображуваній дійсності.

Композиція пов'язана з будовою тексту, але вже з погляду його внутрішньої логіки, у якій знаходить своє відображення глибинна структура твору. Композиція є засобом організації тексту і виступає як система правил його побудови з погляду поєднання підтем. Вона вимагає дотримання таких правил:

1. Кількість підтем у журналістському творі повинна відповідати кількості завдань, що стоять перед автором, щодо організації контакту тексту з читачем. Ця кількість переважно зводиться до чотирьох. Число «чотири» не є випадковим, воно зумовлене тими завданнями, вирішення яких забезпечує в більшості випадків успішний комунікативний акт автора з реципієнтом: 1) змалювання ситуації; 2) постановка проблеми; 3) наведення аргументів й оцінок; 4) змалювання можливих шляхів вирішення проблеми.

Виявлення цих завдань – серйозна підстава для того, щоб погодитися з визначенням композиції журналістського твору як відносно стійкої єдності чотирьох однойменних завдань елементів («композиційних вузлів», або «композиційних блоків») [6: 72–81]. У цьому визначенні поняття «підтема», «композиційний вузол», «композиційний блок» стають синонімічними.

Наступне правило композиції журналістського твору пов'язане з розстановкою підтем, з порядком вирішення завдань щодо організації контакту реципієнтом:

– послідовність «композиційних підтем» журналістського твору може змінюватися, але в будь-якому разі вона має бути узгоджена з жанровою специфікою матеріалу (мотивована жанром) і підкріплена (виправдана) відповідними прийомами монтажу.

Залежно від значущості тієї або іншої підтеми, автор за допомогою композиції робить на ній акцент. Акцент може бути зроблений на ситуації, на проблемі, на оцінках і аргументах. У центрі може стояти змалювання можливих шляхів вирішення проблеми. Є, нарешті, варіанти, де авторська увага розподіляється між підтемами пропорційно, і тоді композиція набуває вигляду класичного ланцюжка: змалювання ситуації – постановка проблеми – наведення аргументів й оцінок – змалювання можливих шляхів вирішення проблеми.

Робота над композицією – абсолютно нескладне питання для статей про останні події, розмір яких не перевищує десять-дванадцять абзаців. Проблеми з композицією виникають лише тоді, коли стаття має великий обсяг, розкриває інформацію з кількох питань. Особливо це стосується текстів, у яких немає хронологічної послідовності подій. Якщо хронологія є, то внутрішня структура сюжету полегшує роботу, накладаючись на матеріал статті, щойно написаний лід. Репортажі, написані в стилі нарису, також є дещо складними в цьому розумінні, оскільки часто складаються з безлічі різних тем і сюжетних ліній, які або не стикаються, або зовсім не стосуються одна одної.

Труднощі в побудові композиції переважно зводяться до наступного: як зрозуміло й логічно подати реципієнтові різні аспекти проблеми, аби в кінці вийшла зв'язна, цілісна картина? Що де розмістити і як це зв'язати в одне ціле? Якщо автор не знає відповіді на ці запитання, то робота над композицією буде схожа на складання пазлів без картинки-трафарету. Але є один момент, що допомагає вирішити проблему. Спочатку слід проаналізувати, оцінити інформацію, побачити загальну картину, з'ясувати, якого ефекту ви хочете досягти, який матеріал потрібний, а який – ні, як повинні бути побудовані частини тексту і як вони мають поєднуватися.

Якщо і є якийсь секрет хорошої композиції, то він полягає в тому, аби бачити текст як єдине ціле, що складається з частин. Ці частини і є розрізненими елементами журналістського твору, що потім будуть зібрані в одне ціле. Розклавши інформацію, автор розподіляє її за ступенем важливості, сортує факти на блоки і додає до них менш важливу інформацію. Як з'єднати окремі елементи тексту – це вже інше питання.

З часом, коли автор набуває досвіду, робота з інформацією і створення композиції відбувається на рівні підсвідомості.

Якщо в роботі над композицією і є «підводні камені», то їх зовсім небагато і їх легко оминати. Для цього слід дотримуватися таких правил:

1. Кожну проблему, яку порушує майбутній твір, слід аналізувати в одному місці. Не можна «перестрибувати» з однієї частини на іншу, а потім повертатися назад – це збиває з пантелику й автора, й читача.

2. Зв'язки між частинами тексту повинні бути якомога природнішими. Журналістський текст, в якому не продумана композиція, легко розпізнати по великій кількості в ньому висловів на зразок «тим часом», «але», «проте». Слід логічно переходити від однієї думки до іншої, не зловживаючи такими словами.

3. Спростування повинні бути розташовані відразу після звинувачень. Якщо в історії є дві сторони, що конфліктують між собою, то заперечення однієї сторони повинні стояти якомога ближче до звинувачень іншої, а розділити їх кількома абзацами – це спосіб збити читача з пантелику.

4. У великих публікаціях необхідно робити лід складовою частиною матеріалу. Композиція лише виграє, якщо лід буде максимально тісно пов'язаний з наступним абзацом.

5. Потрібно уникати тупикових відгалужень у тексті. Складаючи план, потрібно уважно слідкувати за тією побічною підтемою чи сюжетом, які нікуди не ведуть.

6. Якщо події мають хронологію, варто скористатися цим. Хронологічно впорядкована розповідь є нескладною, простою й завжди найвдалішою. Не варто боятися відразу ж після ліду написати: «Все почалося з того...» і далі вже йти до кінця тексту.

7. Ніколи не слід уникати деталізацій. Деякі сюжети можуть бути дуже заплутаними, і є небезпека, що читачі можуть не вловити

ходу думки, якою б гарною не була композиція. Не варто соромитися в таких випадках розкласти все по поличках. Для цього можна використати вислови на зразок: «Це складне питання має чотири аспекти. По-перше...»

8. У довгих публікаціях варто користуватися «меню». «Меню» – це кілька речень, що викладають основний зміст матеріалу, повідомляють читачеві про те, що в автора є «про запас». Тому, якщо з огляду на композицію є необхідність залишити два-три ударні моменти на кінець публікації, то можна познайомити з ними адресата на початку, це дозволить «впіймати читача на гачок».

9. Не можна викладати передісторію великими порціями, що важко сприймаються. У деяких текстах необхідно приділити багато місця передісторії або коротко переказати зміст попередніх публікацій.

10. Послідовності слід вибудовувати обережно. Такий спосіб написання текстів полягає в тому, що спершу в загальній формі подається характеристика того, що сталося в кінці якоїсь події. Потім ідуть імена, час і місце, після чого події викладаються в хронологічній послідовності.

11. Слід обережно поводитися зі словами «але», «проте», «однак». Якщо використовувати ці слова на початку речення, що містить інформацію, яка суперечить тій, про яку йшлося раніше, то можна заплутатися й зав'язнути. Аби звести їхнє використання до мінімуму, слід розташувати частини матеріалу, які суперечать одна одній, у чіткій послідовності, виклавши спершу один погляд на події і лише потім – інший.

12. Доцільно використовувати в тексті цитати, що дозволяють змінити ритм розповіді. Але варто пам'ятати, що великий фрагмент тексту, який складається із суцільних цитат, і тривала непряма мова можуть бути втомливими й неефективними.

13. У публікаціях-продовженнях потрібно коротко викладати зміст попередніх матеріалів. Обдумуючи зміст публікації-продовження, варто поклопотатися про те, аби приділити достатньо уваги переказові початку історії, щоб нова публікація була зрозумілою. Це можна зробити або одним оглядовим реченням, або кількома.

Композиція журналістського твору передбачає його чітку структурну організацію. В окремих жанрах публіцистики (есе, нарис)

матеріал розташовується за принципом асоціативної композиції й поєднується за допомогою різних планів оповіді, епізодів, авторських ремарок тощо. В інформаційних і аналітичних жанрах, де основною метою публікацій є повідомлення чи аналіз, використовується жорстке структурування матеріалу. Зумовлено це й особливостями сприймання матеріалу, адже легше прочитуються ті матеріали, які мають чітку структурну організацію, оскільки дозволяють краще орієнтуватися в текстовому масиві.

Кожен інформаційний жанр має свої особливості композиційної організації.

Основна функція замітки в журналістиці полягає в передачі актуальних новин, тому її структурно-композиційна будова підпорядкована цій меті. Зазвичай журналісти будують замітку за принципом перевернутої піраміди: головний факт виноситься на початок, а другорядні шикуються в матеріалі залежно від їхньої значущості. Такий підхід дозволяє скорочувати матеріал без шкоди для змісту.

Основна думка публікації або сюжетна канва події можуть бути представлені в ліді. Для привернення уваги читачів ця частина тексту зазвичай виділяється іншим шрифтом. Важливе значення має і зачин, тобто структура першого речення, в якому журналістові необхідно вирішити відразу два завдання: повідомити про найголовніше і вже з першої фрази зацікавити читача. У зачині журналіст може означити проблему, навести думку тієї чи іншої особи, констатувати підсумки події тощо. Якщо в ліді автор намагається стисло означити подієву канву, то в зачині він, як правило, за допомогою різних подробиць розгортає дію. Після зачину в тексті викладаються подробиці. Особливістю замітки є те, що в ній може бути відсутня завершальна частина.

Вимоги до побудови розширеної інформації такі ж, як і в замітці. На початок ставиться головний факт, який надалі розгортається й пояснюється. Проте тут необхідно подбати не лише про те, що привертає увагу в ліді й зачині, але й про відповідність різних частин, оскільки в таких публікаціях можуть використовуватися короткі інтерв'ю, діалоги. Незмінним залишається одне – наявність події. В розширеній інформації обов'язково має бути й завершальна частина.

Репортаж за своєю природою має синтетичний характер. Оскільки в ньому можуть бути наявні риси й особливості інших

жанрів, його не можна однозначно віднести до групи інформаційних матеріалів. В структурі репортажу присутні елементи замальовки, інтерв'ю, звіту, кореспонденції тощо. Особливістю репортажу є динамічний розвиток дії. Для журналіста в репортажі (на відміну від хроніки чи огляду) особливе значення має показ не підсумку, а того, як на його очах розгортається подія. Під час побудови репортажу особливу увагу слід зосередити на виборі події, розстановці учасників події, відборі й розташуванні фактичного матеріалу, компоновці найбільш яскравих епізодів для опису, характерних деталей, авторських вражень.

У репортажі ключова роль відводиться авторові, оскільки лише він вирішує, як буде розгортатися дія. Основне завдання журналіста – створення цілісного враження про епізод життя. Журналістський репортаж, окрім вихідної вимоги фіксації безпосередніх спостережень очевидця або учасника події, вимагає структурної чіткості й цілісності підсумків спостереження. Жанр репортажу вимагає досить жорсткого фокусування уваги спостерігача, майстерного відбору й взаємного підпорядкування деталей спостереження з одночасною передачею відчуттів й асоціацій автора-спостерігача. У такому поєднанні досить суперечливих вимог і полягають складнощі та специфіка репортажу [9:77]. Журналіст, маючи в своєму розпорядженні різноманітні факти, спостереження, враження й думки, стикається з проблемою розташування їх, оскільки виникає необхідність компресії події до кількох найістотніших і найважливіших епізодів, що дасть можливість показати подію в розрізі, чітко визначити рушійні сили. Під час відбору й компоновання фактів журналіст може зіткнутися з труднощами поєднання різних епізодів в цілісну картину. В подієвому репортажі журналіст може збудувати матеріал за хронологічним принципом. В аналітичному в основу кладеться проблема, що показана через внутрішні або зовнішні суперечності. У репортажі спочатку дається заставка-замальовка (яскравий епізод з життя), за допомогою якої журналіст уводить читача в курс події й повертає увагу до матеріалу. Далі йде основна частина репортажу, в якій можуть бути різноманітні відступи, діалоги з героями, авторські враження і т.д. Саме ці елементи створюють у репортажі так званий, ефект присутності, дозволяють авторові апелювати не лише до розуму, але і до відчуттів читача. В основній частині важливо вдало дібрати деталі

й подробиці, за допомогою яких відтворюється навколишня дійсність. Для надання репортажу динамічності необхідно, щоб на першому плані постійно була дія – активні учасники і активний автор. У кінцівці журналіст повинен підсумувати або узагальнити свої враження, оцінки і думки.

За бажанням журналіста структурно-композиційна схема репортажу може бути змінена. Репортаж можна побудувати на асоціативних зв'язках або на історичних паралелях. Але найчастіше репортаж будується на фабульній основі. При цьому колоритність опису репортажу залежить від вдало помічених деталей, пейзажних і портретних замальовок, діалогів тощо [9: 83].

Що стосується інтерв'ю, то в стандартизованих текстах (опитування в пресі або розсилання анкет) заздалегідь продумується логіка запитань, а відповіді розташовуються в тій послідовності, в якій вони були задані респондентові. Складнішою є структурно-композиційна побудова публікації, заснованої на вільному інтерв'ю, яке організовується не чітко означеними запитаннями, а темою. Тут респондент висловлює думки на свій розсуд. Журналіст спрямовує й стимулює хід бесіди, підтримуючи активний діалог із співрозмовником. Якщо журналіст повинен задокументувати спогади людини, то факти доцільно упорядкувати за часовим принципом. Якщо потрібно передати хід дискусії, то краще будувати матеріал за принципом «теза – антитеза». Якщо завданням інтерв'ю є розкриття внутрішнього світу людини, то слід представити монолог респондента у вигляді цілісної розповіді, яка може доповнюватися ремарками й коментарями журналіста.

Труднощі в роботі з аналітичними жанрами полягають в тому, що журналіст із самого початку має справу з великою кількістю фактів. І саме на початку роботи над матеріалом вирішуються основні проблеми, що пов'язані з організацією фактів у цілісну структуру твору. Цілісність може бути досягнута шляхом вироблення певної концепції, ідеї або задуму. Лише після того як журналіст відбере найістотніші факти для аналізу, визначить ключові моменти основної проблеми і визначиться з методом подачі фактів, він зможе встановити пропорції між частинами тексту. Важливо не просто подати читачеві факти, а проілюструвати їх у контексті обраної проблеми. Основну увагу під час роботи над статтею слід приділити

висуненню основної тези для доказу, добору аргументів, подачі висновків.

Зазвичай стаття має тричленну структуру: теза (початок) – аргументи (основна частина) – висновок (кінцівка). У публікації можуть мати місце також антитези й контраргументи. Вони висвітлюють протилежні погляди, думки, оцінки й найчастіше трапляються в проблемних матеріалах, де автор розглядає проблему різнобічно. Якщо журналістові необхідно розкрити суть якогось суперечливого явища, доцільніше вдатися до проблемного аналізу, який краще допоможе з'ясувати причиново-наслідкові зв'язки між фактами, виявити рушійні сили проблеми, спрогнозувати її розвиток.

До основних композиційних елементів належать уведення читача в курс справи, ознайомлення його з проблемою (експозиція), постановка проблеми, що передбачає зіставлення принаймні двох протилежних поглядів на предмет розмови, зіткнення тези й антитези (розвиток події), рекомендації – результат зіставлення тези й антитези (кульмінація), узагальнення – розширення використання робочої ідеї для осмислення й оцінки інших аналогічних проблемних ситуацій (розв'язка) [8: 23]. Така структура дозволяє авторові зробити статтю динамічною.

Окреслюючи проблематику матеріалу, слід означити актуальність ситуації, її значущість і новизну. У постановці проблеми має бути закладена потреба суспільства в її вирішенні. Визначивши коло важливих проблем, журналіст розробляє схему логічних міркувань, висуваючи тези й антитези, які вимагають розгорнутого й аргументованого доведення.

Важливе місце в статті займає аргументація. Саме за нею можна прослідкувати логіку авторських міркувань. Під аргументацією розуміють або наведення логічних аргументів для обґрунтування якого-небудь твердження, або міркування, що складається з ряду висновків, які доводять істинність або помилковість тези, чи сукупність логічного процесу доказу і психологічного процесу переконання.

Працюючи над статтею, автор може звернутися до так званої риторичної композиції: вступ – виклад (постановка проблеми) – доказ – спростування – резюме теми – висновок [5: 11–12].

Використовуючи риторичну композицію, у вступі автор може не лише привернути увагу аудиторії до проблеми, але й викликати

цікавість до теми публікації. Викладаючи аргументи, журналіст може розкрити суть явища. У процесі доказу встановлюється істинність якого-небудь твердження шляхом наведення інших, істинність яких уже доведено. У доказі розрізняють тезу – твердження, яке потрібно довести, й аргументи – твердження, за допомогою яких доводиться теза [3: 48]. На завершення, виходячи із проведеного аналізу, автор робить висновки. На відміну від риторичної композиції, логічна передає не загальний зміст матеріалу, а спосіб його логічного викладу в межах міркування. Основними компонентами доведення є констатація – аналіз – оцінка – висновок.

Вибір підходу до побудови журналістських матеріалів аналітичного спрямування залежить від конкретних пізнавальних і комунікативних завдань, які стоять перед автором.

Художньо-публіцистичні твори є складними й багатограними, й це зумовлює специфіку їхньої структури. З одного боку, художньо-публіцистичні твори будуються за законами художньої літератури, а з іншого – публіцистики і науки. В них відбувається органічне злиття публіцистичної думки й художнього прийому [4: 24]. Щоб досягти такого поєднання, авторові потрібно подбати не лише про створення художнього образу, але й насичити його публіцистичною думкою. У цьому можуть допомогти специфічні композиційні прийоми й типові для них зв'язки – часові й причиново-наслідкові. Відповідно до цього виділяють такі типи структур художньо-публіцистичних творів:

– хронікальна (опис явищ, подій, людського життя в їхній часовій послідовності);

– причиново-наслідкова (дослідження, аналіз події. Тут відсутня розповідь про подію, а матеріал будується за принципом логічної, а не часової послідовності). В основі першої лежить логіка викладу, а в основі другої – логіка дослідження.

– есеїстична (вільна форма побудови, що ґрунтується на складних асоціативних зв'язках і образних узагальненнях). Ця форма поєднує в собі елементи двох попередніх структур і є найбільш багатогранною й насиченою різноманітними композиційними прийомами [2: 75].

Основна проблема в побудові подібних матеріалів полягає в необхідності гармонійного розташування складових частин змісту. Щоб досягти стрункості тексту, журналістові необхідно: чітко продумати задум твору; розглянути різні варіанти розміщення

тематичних і образних одиниць тексту; визначити, які зв'язки і відступи будуть використані в нарисі; продумати основні способи монтування композиційних елементів. Якщо журналіст дотримається цих вимог, то він уникне недбалого викладу, вимушених провалів між частинами тексту і фрагментарності оповіді.

У побудові художньо-публіцистичного твору дослідники визначають різні способи тематичного розгортання – планове й стрибкоподібне [7: 131–132].

Під час планового розгортання одна тема плавно переходить в іншу, що її розвиває, подається розгорнута розповідь, у якій кожна дія, кожна ситуація плавно змінюється іншими, тим самим створюючи об'ємне уявлення про характер того або іншого явища.

Стрибкоподібне розгортання розповіді використовує різке розмежування тем, несподівані переходи до нової теми. Злиття тем в одне ціле відбувається на тлі концепції всього тексту.

Працюючи над художньо-публіцистичним твором, автор має пам'ятати, що зв'язки-вставки відіграють важливу роль, але вони не повинні порушувати своїм розміром, місцем розташування і стилем цілісності й внутрішньої єдності твору. Будь-який відступ повинен бути бездоганно вмонтований у текст, щоб читач не побачив межі між тілом вставки і твором та не сприйняв її як чужорідне тіло [1: 83].

Отже, спосіб komponування елементів змісту художньо-публіцистичного твору цілком залежить від способу тематичного розгортання матеріалу й має надзвичайно велике значення для побудови успішного комунікативного акту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Беневоленская Т. А.* Композиция газетного очерка / Т. А. Беневоленская. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – С. 75.
2. *Беневоленская Т. А.* Портрет современника : Очерк в газете / Т. А. Беневоленская. – М., 1983. С. 83.
3. *Горский Д. П.* Краткий словарь по логике / Д. П. Горский, А. А. Ивин, А. Л. Никифоров / под ред. Д. П. Горского. – М. : Просвещение, 1991. – 208 с.
4. *Журбина Е. И.* Теория и практика художественно-публицистических жанров / Е. И. Журбина. – М. : Мысль, 1969. – 400 с.
5. *Калачинский А. В.* Аргументация публицистического текста / А. В. Калачинский. – Владивосток, 1989. – 119 с.
6. *Кубрякова Е. С.* Текст. Структура и семантика / Е. С. Кубрякова. – М., 2001. – Т. 1. – С. 72–81.
7. *Майданова Л. М.* Структура и композиция газетного текста Средства выразительного письма / Л. М. Майданова – Красноярск, 1987. – 132 с.
8. *Социальная практика и журналистский текст* / Е. А. Блажнов, С. А. Муратов, Л. В. Насреева [и др.] ; под ред. Я. Н. Засурского, Е. И. Пронина – М. : МГУ, 1990. – 173 с.
9. *Учёнова В. В.* Метод и жанр: диалектика взаимодействия / В. В. Ученова // Методы журналистского творчества. – М., 1982. – С. 75–89.